

KOLERA NA KRANJSKEM LETA 1855

OLGA JANSA

Ob pregledovanju statističnih podatkov o prebivalstvu Kranjske v preteklem stoletju¹ ne moremo mimo dejstva, da je v predmarčni dobi število ljudi precej naraslo, medtem ko opazimo v letih po revoluciji 1848 absoluten padec prebivalstva. V glavnem je to prav gotovo posledica prve železnice in socialne revolucije 1848,² vendar pa je znaten padec prebivalstva posebno 1855. leta nastal tudi zaradi kolere, ki je v tem letu neusmiljeno pobirala ljudi pri nas.

V 50. letih XIX. stoletja je mortaliteta na Kranjskem dosegla 29–30 %, nataliteta pa 30–32 %, tako da se je naravni prirastek gibal okrog 2,4 %, kar je najnižje v vsem XIX. stoletju.³ Najbolj kritično je bilo leto 1855, saj se je takrat mortaliteta dvignila na 42 % in tudi nataliteta je padla na 30,5 %. Danes si spričo velikega napredka medicine težko predstavljamo, da za neko boleznijo umre v treh mesecih 5748 ljudi⁴ od skupno 478.299 prebivalcev, kolikor jih je štela Kranjska leta 1854.⁵ Toliko jih je namreč 1855. leta zahtevala kolera od približno 19.000 obolelih.⁴

Ob tem dejstvu torej ni čudno, da je bolezen na Kranjskem povzročila velik preplah, čeprav se tokrat ni pojavila prvič in so jo ljudje poznali že prej. Imenovali so jo azijska kolera, ker se je razširila iz Azije, njena domovina pa je Indija. Vse do začetka XIX. stoletja ni prekoračila meje Indije, v Evropo se je razširila 1829. leta po rusko-turški vojni. Slovenskim deželam je v začetku še prizanesla, toda leta 1836 so jo k nam zanesli avstrijski vojaki iz Italije in je zahtevala precej žrtev. Ponovno je epidemija kolere znana pri nas leta 1849, ko so jo spet razširili vojaki, višek pa je bolezen dosegla v novem valu, ki se je leta 1854 iz Rusije širil preko Skandinavije, Anglije, Belgije, Francije in Švice v Italijo in od tod v Avstrijo. Tedaj je v Avstriji zbolelo 662.814 ljudi, umrlo pa 270.915.⁶

Pozneje se je bolezen sicer še večkrat pojavila (leta 1866 in 1886), vendar se je po 1885. letu ljudem ni bilo več treba bati, ker so po Kochovi zaslugi zdravniki poznali njenega povzročitelja — komabacil in so se lahko borili proti njej. Pred tem odkritjem je bila medicina popolnoma brez moči; zdravniki so se trudili, da bi ugotovili vsaj to, kako se bolezen širi, ker jim je bila prava uganka, da je kolera včasih popolnoma preskočila cele pokrajine, kjer je prejšnje leto razsajala, in se pojavila nenadoma nekje, kjer je še sploh ni bilo. Nikakor se niso

mogli zediniti v vprašanju, ali se širi po vodi ali po kopnem. Končno je le zmagala Kochova teorija, da je bolezen nalezljiva in da se prenaša z dotikom, z vodo in s hrano.⁶

Del teh razprav o vzrokih in širjenju bolezni, mnenja priznanih evropskih zdravnikov in vrsto nasvetov so posredovale tudi Bleiweisove Novice slovenskim bralcem. Nekateri nasveti, ki so jih prinesle Novice, so prav zanimivi in bi lahko veljali še danes, veliko pa je tudi takih, ki se zdijo danes smešni, takratni bralci pa so jih verjetno jemali resno. Velikokrat Novice opozarjajo ljudi, naj nikar ne zdravijo bolezni z »domaćimi tinkturami in mazarijami« in naj ne nasedajo številnim vražam. Ravnaajo naj se po nasvetih zdravniške komisije in iščejo pomoč pri zdravnikih (N 1854, str. 356, 392, N 1855, str. 234). Leta 1854, ko kolera pri nas še ni bilo, beremo v Novicah v sestavku »K znanstvu ljudskih vraž« spomin na stanje ob koleri 1836: »Da kolera v vas ne pride, so v nekaterih vaseh naše doline o zadnji koleri ženske okoli vasi orale, ene so vlekle. druge drevo zadaj držale in tako trikrat okoli vasi šle in zaorale bolezen. Tudi so kurili s takim ognjem, ki so ga vnetili, da so eno poleno ob drugo dergnili. Čez tak mali ogenj, ki so ga napravili zunaj vasi, je vsaki, kateri je želel kolere obvarvan biti trikrat skočil. Al kolere se ni dalo zaorati in je prijemala tudi take, ki so čez ogenj skakali« (N 1854, str. 392). Podobno so poskušali pregnati kolero v neki vasi na Ogrskem in so dva fantiča in dve deklici slekli, fanta vpregli v plug, eno deklico v brano, druga pa je poganjala in tako so šli okrog vasi. Ta postopek je baje 1831 pomagal, vendar ga Novice v tem času ne jemljejo več resno. Prav tako primer neke tirolske vasi, kjer so vsakega tujca ali domačina, ki se je vrnil v vas, prekadili (N 1854, str. 324), Novicam ni všeč. Sredi leta 1855, ko je bila pri nas kolera najhujša, zasledimo v Bleiweisovem časniku tale odstavek: »Na Ogrskem si devajo nekateri žveplo pod podplate zoper kolero. Da je to prazna vraža kakor tista s kufrenim plehom okoli vrata pri nas, vsak pameten človek sam lahko spozna. Veliko pametnejše pa je kar hvalijo tudi na Ogrskem, ako človek povžije včasih požirek brinjevega soka ali dobrega brinjevca, če zraven tega zmerno živi« (N 1855, str. 272). Podoben učinek kot brinovec ima po pisanju Novic pelinovec, in sicer naj bi odrasli moški popili dva kozarca mešanice enega dela pelinovca in dveh delov vode, žene in otroci

pa manj (N 1855, str. 324). O zdravlilu vojaškega zdravnika iz Linza, ki po pisanju nekaterih časnikov ozdravi vsak primer kolere, pravijo Novice: »Čeravno ne verjame-mo tega, vendar povemo to zdravilo, katero zamore večkrat pomagati, nikdar pa škodovati, je namreč tole: na trebuh se položi bolniku žakeljček s sogretim ovsom, na želodec pa žakeljček s sogretim lanenim semenom; nad vsak žakelj se položi vroč cegel, k nogam pa tudi gorki cegel« (N 1855, str. 280). Precej nezaupljiv je novičar, ko piše o zdravlilu orientalista C. W. Laneja, »ki se je v Egiptu, Indiji, Siriji in Carigradu vselej poterdil. Polna žlica v štupo stolčeni-h goršišnih (ženofovih) zern se dené v kozarec merzle vode, ki ga bolnik popije, da bljuvati začne; kakor hitro bolnik po tem ali po kolero sami bljuje, se mu da piten kozarec žganja, kteremu se je po deset v štupo stolčeni-h zern popra primešalo. Po besedah Lanetovih bolniku berž odleže, potiti se začne in zaspi. Kdo ne bi zaspal, če ni žganja vajen, kakor so ga morebiti v ome-njenih krajih, ako ga naenkrat cel kozarec popije!« (N 1854, str. 276.)

Podobnih zdravil je bilo vse polno, ker pa nobeno ni bilo zares učinkovito, so bile v Evropi razpisane visoke nagrade tistemu, ki bi našel zanesljivo zdravilo proti kolero (N 1855, str. 296). Seveda pa je bilo 1855. leta še vsako zdravilo nezanesljivo, ker povzročitelj bolezni ni bil znan, niti niso bili zdrav-niki enotni v tem, ali je bolezen nalezljiva. Na Kranjskem so bili zdravniki bolj prepri-čani, da bolezen ni toliko nalezljiva, ker po pisanju Novic po eni strani ne pomaga no-bena karantena, po drugi strani pa zdrav-niki, duhovniki in strežniki ne umirajo bolj kot ljudje, ki z bolniki niso v neposrednem stiku (N 1855, str. 234). Takratna medicina pač še ni vedela, da se bacil kolere ne širi po zraku, temveč po vodi, neprekuhanem mleku in blatu. Izkušnje pa so ljudi tudi marsičesa naučile in so bila zato opozorila ljudem, naj pazijo na snago, pravilna, kajti v revnih družinah in slabih stanovanjih je bolezen pogostejša (N 1855, str. 234). Res je pa tudi, da se je pri nas v poletni vročini večkrat pojavila kolero zelo podobna bolezen, imenovana domača kolera — kolera nostras,⁶ ki ni nalezljiva. Vendar je 1855 prav gotovo razsajala prava nalezljiva ko-lera, ker sicer ne bi bilo toliko smrtnih obo-lenj. Večkrat najdemo v Novicah mišljenje raznih dopisnikov, da zbolijo za kolero lju-dje zato, ker jih je ta bolezen strah, medtem ko zbolijo strežnikov, zdravnikov in duhovni-kov zelo malo (N 1855, str. 240). Tudi ured-ništvo Novic je bilo mnenja, da povzroči

veliko primerov kolere strah. Kot dokaz pa navaja nekega kaznjence, ki so mu obljubili, da bo izpuščen, če bo legel v posteljo, kjer je za kolero umrl neki človek. Kaznjene-c je pogoj sprejel, a kmalu zbolel, čeprav v tej postelji ni ležal bolnik (N 1855, str. 332).

Kmalu potem, ko se je kolera razširila iz Benetk in Verone proti Reki in Trstu (N 1855, str. 187, 196, 208, 320), so Novice pričele objavljati »Zdraviteljska pisma«, kjer je opisano širjenje in ves potek bolezni ter razna zdravila. Ti opisi bolezni so zelo zanimivi, toda ukrepi zoper kolero so zaradi nepoznavanja povzročitelja najbolj splošni in velikokrat tudi napačni, čeprav so jih svetovali znani evropski zdravniki. Dr. Oppolzer npr. svetuje zmerno življenje, ljudje lahko jedo mleko, kavo, čokolado, mesne jedi razen mastnih, močnate jedi, krompir, fižol, tudi zrelo sadje ni škodljivo. Prav tako voda po njegovem mnenju ni škodljiva, pač pa vino in zato zelo hitro obole pijanci. Današnja medicina je glede vode drugačnega mnenja, tudi neprekuhanu mleko in neoprano sadje je lahko nevarno. Pravilno je priporočal ta zdravnik snago stanovanj in celo dezinfekcijo stranišč s klo-rovim apnom, čeprav ni vedel, da se bacil zadržuje v blatu bolnikov ali prebolewni-kov. Zelo so po njegovem nevarne driske, tak človek mora takoj leči in piti kamilič-ni, melisin, metin ali lipov čaj (N 1855, str. 226, 227). Neki drug zdravnik priporoča bljuvalno sodo za bruhanje, tretji spet gor-čični obkladek na trebuh in noge (N 1855, str. 230) itd., vsi pa skušajo preprečiti dri-sko, s katero se kolera pričena. Po opisu sledi driski bljuvanje, žeja, krči v mečih, zamolkel glas, upadla lica, potenje, včasih izpuščaji, bolnik je mrzel po telesu, ima slab puls, pomodri, kri mu zastaja, prav tako voda. Najhujša je tako imenovana »suha ko-lera«, ko se bolniku zapro vsa izločala in ostane vsa hrana v želodeu in črevesju. No-vice naštevajo slaba znamenja bolezni, kot so krvava smrdljiva sokrvica, lepljiv pot, puls se ne čuti, bolnik je ledeno mrzel. Do-bro znamenje je, če se telo ogreva, puls okrepi in če izloči bolnik veliko vode. Ta-kole modruje pisec v Novicah: »Da zdrav-niki še nimamo gotovega zdravila, ki bi vse-lej pomagalo, ne more noben umen človek nam očitati, ker so neozdravljive bolezni bile in bodo, dokler bo svet stal in zakaj? Po naših mislih so bolezni tista dolga roka Višje Previdnosti, ktera žive stvari kliče iz tega sveta, preden so še dosegle višjo starost, da delajo drugim prostor. Kaj bi nek začeli, ako bi vsak človek umerl, ko ga je starost pod koš spravila!« (N 1855, str. 238.)

Poglejmo sedaj, kako se je bolezen leta 1855 širila pri nas in kateri kraji so bili najbolj prizadeti. Že 1854. leta, ko na Kranjskem še ni bilo nobenega primera kolere, drugod pa je bolezen že razsajala, so Novice poročale o koleri med vojaki v Kronstadtu (N 1854, str. 220), Varni, Smirni (N 1854, str. 252), o širjenju te bolezni v Franciji (N 1854, str. 220, 328), v italijanskih mestih Genovi, Neaplju, Milanu in Bologni (N 1854, str. 268, 292, 296). Ko je bolezen izbruhnila na Dunaju in na Ogrskem, se je nevarno približala slovenskim deželam (N 1854, str. 324, 328, 332, 336, 348, 352, 356, 384). Zdi se, da se je spomladi 1855 kolera iz Benetk in Verone širila proti Reki in Trstu (N 1855, str. 187, 196, 208) in od tod na Kranjsko. Zanimivo je, da bolezen k nam ni prišla z Dunaja, temveč z italijanske strani, kajti čez Trst je Kranjska veliko trgovala, poleg tega so bolezen prinesli tudi vojaki, največ pa verjetno begunci iz Trsta. Če lahko verjamemo Novicam, je do srede julija 1855. leta pribezalo na Kranjsko iz Trsta okrog 25.000 beguncev. Ti so pač mislili, da se bodo z begom rešili strašne bolezni, ki je v njihovem mestu povzročila dnevno okrog sto novih obolenj in 20 do 40 smrtnih primerov (N 1855, str. 227, 228, 232, 235, 240). Toda beg jih ni rešil in nehote so s tem škodovali kranjskim prebivalcem, kjer so bolezen še bolj razširili. V Trstu je bil strah tolikšen, da so bežali celo zdravniki (N 1855, str. 232).

Pri nas so najbolj trpeli kraji, ki so bili bližje Italiji in Trstu. Med najbolj prizadetimi so bili Ajdovščina, Vipava in Postojna (N 1855, str. 248). Takole piše v Novicah neki dopisnik iz Postojne: »Politični okraj postojnski šteje 11.400 duš, nekateri dan je po trideset mrličev. Na Krasu so pokopališča vse premajhna in ker zemlje ni, se trupla ne morejo dosti globoko pogrezati. Postrežbe še celo nobene ni, revščina tare ljudi. Od bolnika bežijo, ne obljube, ne žuganje in kazni mu strežaja ne pripravijo. Po več bolnikov leži brez pomoči v izbici, starci, mladi in otroci, kdaj celo merlič med njimi. V Cerknici je dosti boljši. Zdravniki sicer prihajajo, ljudje si pa kolikor morejo tudi sami pomagajo, posebno s tem, da eden drugemu streže; k bolniku hitijo sosodje, znanci, ga pokrivajo, grejejo, dergnejo, ga smerti branijo po vsi moči, in resnično jih tam izmed velicega števila malo umrje« (N 1855, str. 296).

Ko se je iz notranjskih krajev bolezen vedno bolj širila in grozila vsej Kranjski posebno pa Ljubljani, so na pobudo deželnega glavarja ustanovili zdravstveno komisijo z grofom Hohenwartom na čelu. Res

kolera Ljubljani ni prizanesla, značilno pa je, da se je pojavila v Ljubljani najprej med vojaki in je bilo v vojaški bolnišnici že 70 smrtnih primerov, ko med civilisti ni bilo še nobenega (N 1855, str. 236). Vendar pa v primerjavi s podeželjem, posebno z Notranjsko, v Ljubljani ni bilo prehudo. Tako je npr. od 13. julija, ko je umrl prvi Ljubljančan, do 24. avgusta 1855, ko je bila bolezen na višku, umrlo 58 ljudi (tu niso všteti vojaki). Medtem pa je v posameznih manjših notranjskih naseljih kolera do tega časa zahtevala tudi po 60 žrtev. Žalostno je pismo nekega dopisnika iz Zagorja na Notranjskem: »Na Ternovskem 140, na Knežkem okoli 60, na Zagorskem 50 komaj mesec starih grobov. Sto hiš šteje naša vas pa je v njej 40 ljudi manj, 100 jih pa še bolnih ječi. Sosodje se sosedov ogibljuje in nosače umerlih je treba večkrat s silo skup spravljati. V Koritnicah je zmed 290 prebivavcev kolera v 14 dneh čez 50 pobrala in skor vsak se je moral z njo boriti. V veliko hišah je ob enem ležalo po dvoje, troje, šteroje in zlasti v revnih, brez postrežbe, brez čedenja, v strašnem smradu in bolečinah!« (N 1855, str. 267.)

Poleg Notranjske sta največ trpeli Bela krajina in Kočevska. Najbolj ogrožene kraje, tudi Črnomelj in Kočevje, je v kritičnem času obiskal kranjski deželni glavar grof Chorinsky (N 1855, str. 267, 289 295). Na njegovo priporočilo so tem krajem poslali najnujnejšo prehrano, kajti zaradi bolezni so že sicer revni kraji gospodarsko še bolj oslabei. Tudi bogatejši in rodovitnejši kraji na Kranjskem leta 1855 niso mogli izkoristiti dobre letine, ker je veliko žita ostalo nepožete in veliko travnikov nepokošenih, zato je bilo tudi tu treba ljudem pomagati z živi. Večkrat zasledimo v Novicah trditve: »Iz revščine in pomanjkanja se dela kolera. Zato revnim zdrav živež, meso, kruh!« (N 1855, str. 260.) Posamezniki, kot Lovro Toman, J. Navratil, kranjski deželni glavar Chorinsky in razni bogatejši meščani so dali prispevke za nakup hrane za revne (N 1855, str. 252, 256, 267). V najbolj kritičnem obdobju, tj. v mesecu avgustu in septembru, so pozivi za »milodare« vsakdanji pojav (N 1855, str. 259, 264, 267). Prav tako niso bili nobena redkost razglasi zdravstvenega odbora v Ljubljani (te razglase so prinašale Novice v Oglasniku), kako naj se prebivalci zadržijo, da bodo ob času kolere ostali zdravi. Iz teh razglasov vidimo, da so Ljubljano razdelili na okraje in vsak okraj je dobil zdravnika, preskrbeli so tudi vozove za skrben prevoz. Za revne meščane je bilo poskrbljeno tako, da so jim zdravniki

smeli napisati recept, s katerim so dobili zdravilo zastoj. S posebnim zdravnikovim nakazilom so dobili tudi živež (Novice 1855, Oglasnik št. 24). Poleg tega je zdravniški odbor zahteval prepoved prodaje sadja, skrb za pravilno prehrano, iskanje zdravniške pomoči in ne mazačev. Ljudje naj bi se varovali prehladov in raznih alkoholnih pijač, priporočajo pa, da se vodi primeša nekoliko vinskega kisa ali žganja, bolniki pa naj bodo toplo odeti, stanovanja morajo biti čista in snažna. Od domačih zdravil priporoča Razglas zdravniškega odbora v Ljubljani čaje iz lipovega cvetja, mete, melise in kamilic ter dodaja: »pokoju duha in zmerno redno življenje to je od nekdanj najboljše in naturi najbolj primerna bramba zoper boleznici« (N 1855, Oglasnik št. 23).

V avgustu in septembru so Novice stalno poročale o »milodarih« za bolnike, te pomoči se je nabralo precej, posebno ker so nekateri posamezniki prispevali velike vsote, npr. škof cesarske vojske J. M. Leonhard je dal za bolnike ljubljanske škofije 20.000 fl. (N 1855, str. 284.) V Ljubljani so sprejemali prispevke c. kr. policija, mestni magistrat, zdravniški odbor in knjigarne Kleinmayer, Bamberg in Lercher, pa tudi uredništvo Novic (N 1855, str. 260). Zdravniški odbor je iz zbranih prispevkov nakupil najpotrebnejši živež za bolnike meso, kruh, sol in celo juho so jim pripravili (N 1855, str. 264, 272).

Klic po pomoči je prihajal iz raznih krajev, posebno iz bistriškega in črnomeljskega kantona ter iz Kamne gorice, »ker bolniki so tu siromaki, katerim najpotrebnejše reči zdravega in krepčilnega živeža manjka« (N 1855, str. 260). Tudi na Gorenjskem je namreč kolera precej hudo prizadela nekatere kraje, najbolj Kamno gorico, Radovljico in v okolici Kranja vasi Šenčur, Srednja vas, Predoslje. V vasi Predoslje, ki je štela okrog 350 prebivalcev, je tega leta umrlo za kolero 61 ljudi, to je šestina prebivalstva (N 1855, str. 276, 352).

Bolezen, ki se je pojavila na Kranjskem v juliju, je bila najhujša v mesecu avgustu, tedaj so Novice vsak teden sproti poročale o številu obolenj in številu žrtev. Do 9. avgusta 1855 je zbolelo na Kranjskem 3747 prebivalcev, od tega je umrlo 942 ljudi (N 1855, str. 259). Do 16. avgusta je zbolelo 5732, umrlo 1517 ljudi (N 1855, str. 264), do 24. avgusta je zbolelo 8269, umrlo 2251 ljudi (N 1855, str. 272), do 30. avgusta je zbolelo 10.234, umrlo 2811 ljudi, bolnih je bilo tega dne še 2305 ljudi (N 1855, str. 276).

Ves mesec september je kolera po Notranjskem in Beli krajini še močno razsajala (N 1855, str. 280, 296) in čeprav je v Italiji,

na Tržaškem in na Dunaju, potem ko je toplo vreme prenehalo, ponehala tudi kolera, se je pri nas na Kranjskem kljub hladnemu vremenu močno razbohotila. Širila pa se je tudi v kraje izven meja Kranjske, veliko obolenj je bilo v vaseh okrog Zidanega mosta, Laškega in Celja (N 1855, str. 295), širila se je tudi na Koroško, kjer je dotlej še ni bilo (N 1855, str. 284). V Ljubljani je bilo v mesecu septembru veliko manj primerov kolere, v začetku oktobra je še zadnjikrat pobrala po dve žrtvi na dan, potem pa je potihnila. Tudi drugod na Kranjskem je sredi oktobra prenehala, zadnjo vest o bolezni so sporočili iz Železnikov 22. oktobra 1855. leta (N 1855, str. 343).

EPIDEMIJA KOLERE NA KRANJSKEM LETA 1855

Okraj	Stev. prebiv.	Zboleli	Ozdraveli	Umrli
Ljubljana	20074	386	241	145 (37,5 %)
Postojna	11324	1868	1139	729 (53,67 %)
Brdo pri Podpeči	3829	137	86	51 (37,2 %)
Bistrica	11565	1935	1398	537 (38,4 %)
Kočevo	16581	1452	887	565 (38,9 %)
Velike Lašče	4944	590	505	87 (14,4 %)
Idrija	6841	138	110	28 (20,3 %)
Kranj	15929	1252	855	397 (30,6 %)
Kranjska gora	498	29	27	2 (7 %)
Lož	6136	417	249	168 (37,6 %)
Ljubljana-okolica	9626	458	236	222 (46,3 %)
Litija	2396	60	49	11 (18,3 %)
Metlika	5936	278	213	65 (23,3 %)
Trzin	5900	114	77	37 (32,4 %)
Novo mesto	9105	1399	1180	219 (15 %)
Vrhnika	7613	333	196	137 (41,1 %)
Škofja Loka	9159	303	238	65 (21,4 %)
Planina	8787	884	555	329 (37,1 %)
Radovljica	3856	403	281	122 (30,2 %)
Ribnica	10762	757	570	187 (24,7 %)
Senožeče	7963	1065	737	328 (30,7 %)
Žužemberk	5290	559	462	97 (17,3 %)
Kamnik	13214	612	420	192 (31,3 %)
Trebnje	2346	115	122	33 (24,5 %)
Črnomelj	14394	1266	985	281 (22,2 %)
Novi Dvor pri Radečah	2548	49	42	7 (14,2 %)
Višnja gora	4922	201	146	55 (27,4 %)
Vipava	11325	1745	1342	403 (23 %)
Skupaj I.		18845	13346	5499

Delavci, ki so gradili železnico Ljubljana-Trst

okraj	umrli
Postojna	69
Ljubljana-okolica	12
Vrhnika	8
Planina	67
Senožeče	24
Skupaj II.	180

Vojaki

okraj	umrli
Postojna	3
Planina	20
Novo mesto	6
Idrija	1
Dvor	—
Senožeče	1
Skupaj III.	31

Skupaj	Zboleli	Ozdraveli	Umrli
I.	18845	13346	5499
II.	537	357	180
III.	92	61	31
	19474	13764	5710

Te podatke sem dobila v DAS, Nam. A., fasc. 17—23, 1856—58 (Haupt-Rapports-Tabelle über die Cholera-Epidemie des Jahres 1855 im Herzogthum Krain, auf dem Grunde der individuellen bezirksamtlichen Eingaben).

OPOMBE

Kratice: N 1855 — Kmetijske in rokodelske novice, kratko Novice, leto 1855; DAS — Državni arhiv SR Slovenije, Ljubljana.

1. Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie, Neue Folge, 3. Band, 9. Heft, Wien 1862. — Fr. Zwitter, Prebivalstvo na Slovenskem od 18. stoletja do današnjih dni, Ljubljana 1936. — M. Dobovšek, O gibanju prebivalstva Kranjske in

posebej radovljiške dekanije od Valvasorja do danes, Geografski vestnik 10, (1934). — 2. Fr. Zwitter, Prebivalstvo na Slovenskem..., str. 58. — 3. Fr. Zwitter, Prebivalstvo na Slovenskem..., tabela o nataliteti in moraliteti Kranjske str. 79, prirodni prirastek str. 94. — 4. J. Mal, Zgodovina slovenskega naroda, Celje 1928, str. 453. — 5. M. Dobovšek, O gibanju prebivalstva Kranjske..., Geografski vestnik 10, (1934), str. 104. — 6. Medicińska enciklopedija, 5, Zagreb 1960, str. 669.

ZGODOVINA STEKLARSKÉ INDUSTRIJE NA GORIŠKEM

IVAN SLOKAR

Steklo, brez katerega si ne moremo predstavljati kulture — če pomislimo le na zasteklitev oken — srečamo v zgodovini že v letu 3300 pred našim štetjem in sicer v Egiptu. Iz Egipta je prišlo steklarstvo v Rim in od tam v druge evropske dežele. Na Apeninskem polotoku so postale Benetke (Murano) glavno torišče steklarske industrije. Beneški steklarji so jo prenesli v zgodnjem srednjem veku v Nemčijo in druge evropske države.

V bivši Avstriji segajo sledovi steklarske industrije na Češkem nazaj do začetka XI. stoletja, na Moravskem do XIV. stoletja, na Štajerskem in na Kranjskem do začetka XVI. stoletja. Posebno dobre kakovosti je bilo češko steklo, ki so ga izvažali v vse evropske države in v srednjo in severno Ameriko.¹

Na slovenskem ozemlju sta bili ustanovljeni v začetku XVI. stoletja v Ljubljani dve steklarni in sicer prva znotraj mestnega obzidja, druga pa ob Gradaščici v Trnovem. Obe sta se posluževali benečanskih steklarskih delavcev. Sledila je leta 1682 postavljena steklarna na Rakovniku pri Ljubljani.²

Potreba po boljšem izkoriščanju gozdov je kot drugje tudi na slovenskem ozemlju privedla do ustanavljanja steklarn v gozdnih predelih, kjer za les ni bilo druge porabe. Tako se je poleg železarstva tudi steklarstvo naslonilo na gozdove, ker so v tej panogi pri velikih količinah drv tvorile količine surovin manjši del. Za raztopitev stota stekla so potrebovale stare steklarske peči osemkratno količino drv. Zato so postavljali steklarne v sredo gozdov ali v njihovo neposredno bližino, da so zmanjšali stroške za transport drv. Te steklarne so obratovalle le toliko časa, dokler niso bile izčrpane lesne zaloge v bližini.³

Kakor na les kot kurivo so bile steklarne navezane na mineralne surovine, potrebne za proizvodnjo stekla, v prvi vrsti na kremenjak ali kremenov pesek. Najugodnejši

pogoji so obstajali v krajih, kjer so bile te surovine v gozdu ali v njegovi neposredni bližini.

Te okolnosti so bile odločilne tudi za ustanovitev prve steklarne na Goriškem.

V zvezi z leta 1719 ustanovljeno Orientalsko kompanijo so neki Hamburžani postavili leta 1722 steklarno v Gornji Trebuši, kjer so bili obširni državni gozdovi in kjer je bil pesek potoka Trebuše poraben kot surovina za izdelovanje stekla. Zgradba steklarne je bila lesena in je imela le eno peč. Postavljena je bila v kraju, imenovanem »Na mlinih« (na Melinalah), v bližini mesta, kjer potok Trebuša naplavlja kremenov pesek.

Ta prva steklarna v Trnovskem gozdu je izdelovala steklenice iz temno zelenega stekla, ki jih je Orientalska kompanija izvažala v Španijo, kjer so jih uporabljali za transport španskih vin v Zahodno Indijo.

Da se je Orientalska kompanija poslužila za ustanovitev te steklarne Hamburžanov namesto mnogo bližjih Benečanov, kjer je steklarska industrija dosegla že v XV. stoletju svoj višek razvoja, postane razumljivo, če upoštevamo varstvene ukrepe beneške signorije, ki naj bi preprečili izdajo tajnosti v proizvodnji stekla. Obisk beneških steklarn je bil tujcem prepovedan. Oblast je zaplenila premoženje vsakega steklarskega delavca, ki je zapustil domovino. Delavec, ki je prenesel izdelovanje stekla v inozemstvo v škodo beneške republike, je bil najprej poklican, naj se vrne. Če se ni vrnil, so zaprli njegove najožje sorodnike. V primeru, da se kljub temu ni vrnil, so najeli emisarja, ki naj bi ga ubil.

Prva steklarna v Gornji Trebuši je obratovala do leta 1741. Prenehala je v zvezi z likvidacijo Orientalske kompanije.⁴

Med Hamburžani, ki so bili zaposleni pri tej prvi steklarni, je bil morda tudi Matija Vogel, po priimku sodeč nemškega porekla, ki se je po prenehanju steklarne preselil v